

Pálffy János levelei Kazinczy Gáborhoz*

Néhány éve, hogy Pálffy Jánosnak, az 1848-i országgyűlés alelnökének emlékezései megjelentek.¹ Ez az emlékezés valóban hézagpótló, mert belőle jobban megismerhetjük a szabadságharc korának szereplőit, kicsiny és nagy alakjait egyaránt. Pálffy János nem volt Kossuth híve, az 1849-es debreceni napokban a Habsburgokkal békülni akaró párt tagja volt, de azért mégsem volt elfogult. Erős magyar lelke, szabadelvű gondolatokkal telített agya a magyar jövőért aggódott mindig, a magyart féltette a harcok idején, a magyar alkotmány megsemmisülésének rémképe kísértett előtte lázálmában. Ez a folytonos aggodalom tette őt az 1849-es időkben ingadozóvá, köztársasági felfogása dacára a Habsburgokkal békülni akarók osztályostársává. Amikor pedig nemzeti tragédiánk beteljesedett, a Pálffy sötét látó lelke fokról-fokra kérlelhetlenebbé vált azokkal szemben, akik a nemzet vezérei voltak, akik szerinte nem vetettek idejében számot a magyarság teherbíróképességével. Az 50-es években írott emlékezése azonban még e lelki disszonancia ellenére is kútfő marad, mert a kortárs ad benne alapos jellemzést kortársairól.

Pálffy János emlékezéseinek mintegy kiegészítője az a néhány Pálffy levél, amelyeket újabban a budapesti egyetemi könyvtár kéziratai között találtam. Kazinczy Gáborhoz írta e leveleket, ahhoz a Kazinczyhoz, akivel 1849-ben Debrecenben minden napját együtt töltötte, aki ugyanolyan aggodalmas lélekkel figyelte *akkor* és a szabadságharc elbukása után is a magyar jövőt, mint Pálffy és aki irodalmi életünkben is emlékezetessé tette a nevét. A levelek érdekesek kortörténeti szempontból s Pálffy János életének alaposabb megismerése okából egyaránt. Kiegészítik azt a képet, amelyet az emlékezések után örzünk lelkünkben Pálffyról.

1.

Édes Gáborom!

Eljövetelem óta többször hozza fogtam már, hogy neked írjak, de komolyan mondom, nem tudtam. Engemet annyira megzavart a Nagy Károly² véletlen halála, miszerint nem bírok még annyira uralkodni gon-

* E levelek már azért is értékesek, mert Pálffynak eddig mindössze három levelét ismertük egész terjedelmében. Vö. Szabó T. A.: *Három ismeretlen Pálffy levél*. Nyugat XXXII (1939), 94—98. — E levelek közül egy br. Wesselényi Miklóshoz, kettő pedig gr. Mikó Imréhez szól. Mindhárom az Erdélyi Nemzeti Múzeumban a br. Wesselényi, illetőleg a gr. Mikó levéltárban van.

¹ *Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései*. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila. Az Erdélyi Szépművéses Céh kiadása. — Kolozsvár, 1939. I—II. köt. — Ugyanez változatlan lenyomatban megjelent Bpsten a Révainál egy kötetben.

² Zempléni birtokos.

dolataimon, hogy nyugodt kedéllyel tehessek bármit. Sok ember van, a kit becsülöm és tisztelnem *kell*; de nagyon kevés, a kit becsülni és szeretni is tudjak. Károly e kevesek közé tartozott. Ő azok előtt, kik őtet annyira ismerték, mint én, gáncstalanul állott, mint honpolgár, mint férj, apa és gazda. Sok szép tulajdon egy emberben, kivált Magyarországon s egy egyénben együtt ritkán feltalálhatók. Én becsültem benne e nemes tulajdonokat, melyeket három év alatt ismerni tanultam, s szerettem higgadt eszét, s mindig egyenlő kedélyét. Szóval: ő a szó jobb értelmében barátom volt.

Ő is elment a többi után! Mind azok, a kiket szeretek, egyenkint halnak el körülöm, s én itt állok még élve, örömtelenül, reménytelenül, életűntan, mint sírkert szomorú füze, mely egy maga él halottak között. Ablakomból látom a helyet, mely most puszta, élettelen, s a hol ő még néhány héttel ez előtt élt, — fíjának; mert önmagának nem. Szegény fiú! mi lesz belőle? Károly eszélyesen és gyöngéd szeretettel kezdte volt őtet bevezetni a világba; s oly rendkívüli organizációnak, mint Tihamér, sok eszélyesség és sok gyöngéd szeretetre van szüksége, hogy szerencsésen fejlődve, hazája dísze legyen, mert ezek hijányában el fajul. Ő nem úgy van alkotva, hogy közép uton járjon. Ily apa vesztesége ily fíjunak örökre kipótolhatlan marad. És e veszteség nékem is álhatatlanabbá tette az itteni lakást.

Utóbbi leveledben tett történelmi kérdéseidre szükségtelennek tartom most felelni, miután nálad létemkor el mondtam azon keveset, a mit tudok.

A hirlapi számokat mindig csak ígérük az illetők, de nagyon nehezen boldogulok velök.

Írásban és szóval tett észrevételeidet czikkeimre, köszönöm.³ Az irályt a megjelent 3 első czikkből is meg lehetett ítélni s te csak e fölött mondtál véleményt. Sajnálom, hogy a szerkesztő oly kíméletlenül bánt velem, mikint a nélkül, hogy kényszerítve lett volna reá, kiadta a három elsőt és három utósót, elhagyva közből hatot, elferdítve eként az egészet. Én azt hiszem, te is meggyőződöttél arról, hogy minden hiuságok között legkevesebb vagy épen semmi hiusággal sem bírok s azért nem fogod szerénytelenségnek venni, ha azt mondom: sajnálom, hogy egészében meg nem jelentek czikkeim, mert azt hiszem, hogy mondtam bennök némely cél és időszerűt, következőleg: elmondani szükségemet.

Tanácsodat: megírni emlékeimet, követni fogom, ha kedélyem engedi, de én csak teljesen nyugodt kedély mellett tudok írni; ellenkezőleg azon talentommal, a ki kénytelen bármi által felizgatni előbb idegeit, hogy aztán írhasson. Én azt hiszem, hogy nyugodt kedély: higgadt ész s ez szükséges mindenhez, a mit komolyan teszünk. De az én kedélyem annyira sötét, hogy minden lelki erő daczára, mellyel bírok, sem sikerült mindig eloszlatnom azon buskomolyságot, mely lelkemre nehezült. Megkísértem azonban a legjobbat, ha sikerül — jó; ha nem, hiszen van tűz.

Én Pestre nem mehetek, mert nincs pénzem, hanem hozzád még e télen el menyek, ha csak lehet. Bánfalva azon egyetlen hely a világon, a hol még tudok felejtteni.

³ E megjegyzés Pálffy ismeretlen helyen megjelent cikkeire vonatkozik (A szerk.).

Jelentsd őszinte tiszteletemet ő Nagyságának, üdvözlöd Bourbont s Márjait! Isten veled

igaz barátod

[S. A. Ujhely] 1854 dec. 14

P. János

2.

Igazad van, édes barátom! hogy pusztulunk. Mintha a sors büntető keze vagy önhibánk logikai kérlelhetlensége el akarná törülni e szegény haza földéről élő emlékeit is az önzetlen hazaszeretetnek, — le rombolni utósoig azon fenmaradott oszlopokat, melyek kimutatják még a szent helyet, hol egykor istent imádtak. Ez antique oszlopok egyike, talán utósója vala Teleki József!⁴ Ő sincs többé! Én nem irigylem életét, még azt sem, hogy ide hagyhatta e nyomorult életet. Az irigység a gyáva tehetetlenség bűne; csak azt mondom, hogy jól járt, mert bizony elég volt hat évig szenvedni *némán* azon fájdalmat, melyet nékie oly mélyen kellett érezni, de a melyet oly kevesen éreznek minden affectatio nélkül. Ő nyugodtan húnyhatta be szemit; ő teljesítette kötelességét. Béke vele!

Sem mikor ment, sem mikor vissza jött Graven,⁵ nem voltam itthon, s ezért későn véve leveledet, válaszolok ily későn. Hogy miért nem mentem el a minap Ervinnel?⁶ Oly kimondhatatlanul levert, sötét kedélyű voltam, mikint nem éreztem magamban elég erőt négy falaimon túl vinni azt; s nem, mert midőn egyfelől restellem hazudságra erőtetni arczomat, másfelől büszkeségem nem engedi láttatni a fájdalmat, melyet lelkembe tett — a végzet? vagy talán spleen? Mit tudom én? Az eredmény egy. Nem betegség-e a hypochondria is? Lehet, hogy betegségem lelki hypochondria. Majd meggyógyítja a magány, vagy annak idejében a halál.

És most a legközelebbi jövőről. Ha csak lehet, névnapodra, — ha ez lehetetlen lenne, martius utósó hetében minden bizannyal nálad leszek, nálad maradván — szokás szerint — vagy talán tovább is. A kinek van hazája, van tűzhelye s mégis egyik sincs; annak ott a hazája, ott a tűzhelye, a hol az igaz barátság van. Én csak nálatok vagyok képes több ideig mulatni.

Emlékirataim még csak fejemben kalandoznak, — sorozva, rendezve, bírálgatva az emlékeket. De megvallom, úgy vagyok a mult képeivel, mint halottidéző, kit a megjelent szellem látására félelem és irtózat ragad meg. Te nem hiheted, hogy ezen emlékek részletes fölidézése hány hegedező sebét szaggatja föl lelkemnek s hogy mennyi fájdalmat okoz. Lehet-e a képzelemnek kiszabni a pontokat, melyeken túl ne vigye az emlékezést? Életünk minden pontja oly szigorú logikával van a másikkal kapcsolva s foly abból, hogy lehetlen érinteni egyet csak nem mindenik érintése nélkül? Nem hiszem, hogy elég erős legyek most még, komolyan és hasznosan foglalkozni e tárgyal. Ne hibáztass kérlek, inkább szánj. Az ember-

⁴ Erdély kormányzója volt 1848-ig, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, jeles történelumíró.

⁵ Graven Lajos Magyarországon letelepült lengyel politikai menekült volt. Pálffy nagyon elismerőleg emlékezik meg róla (Vö. Emlékezők I, 177.).

⁶ Kazinczy Gábor fia.

nek ereje és gyöngesége organizációjában feltalálható. Az enyém hibás, mert szerfölött ingerlékeny. Lehet, hogy Herits Pistával fogok hozzád menni. Ő jószágot akar venni Borsod vagy Hevesben. Pista egy igen jó, becsületes ember s praktikus gazda. Most ilyenekre van legnagyobb szükség.

És most isten veled édes barátom. Jelentsd őszinte tiszteletemet Ő Nagyságának, kér

igaz barátod

[Sátoraljaujhely] 55 febr. 28.

3.

Édes Gáborom!

Annak daczára, hogy két hónap óta mindig készülök hozzád s a minap már indulóba is valék Teleki Domokossal,⁷ még sem tudék elmenni, mert mindannyiszor közbe jött valamely váratlan akadály, s miután, a mint Lónyay Ödön⁸ mondja, te a napokban csakugyan Erdélybe utazol, én pedig nem lehetek uti társad, mert meg tagadták az utlevelet, e szerint, fájdalom! csak majd az őszön foglalok fölkereshetni, az az: mihelyt vissza jössz, s mihelyt tudatod velem, hogy meglelhető vagy a kedves Bánfalva szép völgyében. Ha nem szeretnélek, irigyelném utazásodat édes honomba és Toldi barátunkkal, kit szívemből üdvözlök.

Végzetetlenül sajnálnám, ha szép kis hazám vidékeiben vagy embereiben meg nem felelne várakozástoknak, — remélem azonban, hogy nem úgy lessz, de ha te legalább még is csalódnál, oka némileg te magad is lennél; hazámot a jó és szépen talán túl jó és szépek képzeled magadnak a távolbul. A közelség sok illusiot elront. Őszintén kívánom, hogy utazások fáradalma minden tekintetben kárpótlást leljen.

Jelentsd kérlek őszinte tiszteletemet Ő Nagyságának.

Isten vigyen és hozzon egészségesen benneteket, ezt kívánja

igaz barátod

[Sátoralja]Ujhely 1855 aug. 3.

P. János

4.

[Sátoraljaujhely] 1856 május [..]

Kedves Gáborom!

Utlevelet kapván valahára Erdélybe, f. hó 14-kén indulok 8 év óta nem látott honomba, s ott is fogok maradni állandóul. Ezt akartam veled tudatni most, — részletesebben majd a Székelyföldről; mert hizelgek magamnak azon reménnyel, miszerint a távolság és idő irántami barátságodat meg nem változtatja s ezután is baráti viszonyban maradunk. Hogy én igazán jó barátod bagyok-e? Arról tegyen tanúbizonyságot Lónyay Gábor,⁹

⁷ Teleki Domokos gróf (1810—1870) az erdélyi ellenzék egyik vezére, az unió előharcosa, közjogi író.

⁸ Lónyay Gábor fia.

⁹ Lónyay Gábor (1814—1865) zempláni országgyűlési képviselő, a Kossuth „Pesti Hírlap“-jának munkatársa, 1848-ban kultuszminisztériumi osztályfőnök. Kazinczy Gábor sógora, az Országos Gazdasági Egyesület elnöke (Néhány adatot l. róla alább). Érdekes megjegyezni, hogy az abécé rendben készített jellemképek gyűjteményében, az Emlékezésükben Pálffy még felírta az ő nevét, de már nem írhatott róla egyetlen sort sem (Vö. Emlékezések II, 147.).

ki a napokban olvasta általam írt többek jellemzése között a tiédet is — az utókor számára. Nagyon vágytam hozzád, még egyszer bár látni tégedet, a Nagyságos Asszonyt, a szép Bánfalvát, — de a körülmények lehetetlenné tették. Vigasztalásom azon kettős remény, hogy vagy te bejössz megösmerni a szép, s újból ébredező Erdélyt, mely téged szeret és becsül, s akkor találkozunk; vagy ha viszonyaim s egészségem jobbra változnak, én is élvezendek még néhány napot egykor felejthetetlen körötökben. Ha szíves leszel valóban holdgítani néha leveleiddel — az utósó posta Székely Keresztur s a helység neve Benczéd. Az én birtokom ugyan Kismöd¹⁰ — de bérben levén még ezen évben, ideiglenesen idősb testvéremnél fogok lakni Benczédén.¹¹

És most Isten veled! Nem örökre, de a viszontlátásig. Jelentsd őszinte tiszteletemet a Nagyságos Asszonynak,

kér igaz barátod

Pálffy János

5.

Kedves Gáborom!

Leveledet, mely elég hosszason utazott, tegnap előtt vettem. Semmi sem okozhatott volna nagyobb örömet, barátságod e tanuságánál. De őszintén szólva: számítottam is reá, s való vagy csak képzelt emberismeretem vall vala kudarczot, ha csalódnom kellett volna. Ez nem történt s nem is történhetik. Minket, mikint mnodod, zivataros idők hoztak öszve. A zivataros idők tűzpróbája a jellemeknek; az üresek elmállanak, az erősebbek öszve jönnek állandó barátságban, mert az öszve fűző rrzés a kölcsönös becsülés, — s e nélkül homokra épül minden barátság. Te azon zivataros idők közepette feltűntél nekem mások felett, — és én zajtalanul, hallgatólag tanulmányoztalak, és felismertem benned valódi értékében mind azt, a mit némelyek félre ismernek — s becsülni s szeretni tégedet — lett tanulmányozásom kedves, jutalmazó eredménye.

Most távol tőled, s legvalószínűbb levén, hogy többé nem látjuk egymást; most midőn már meg irtam rólad az utókor számára, legjobb fel fogásom szerint az igazság tiszta tollával azt, a mit meg írni kötelességemnek tarték; most nyílt homlokkal írhatám le a tulsorokat is, mert most már nem érheti — mi tagadás — büszke lelkemet a hizelgésnek csak árnyéka is. Én zajtalanul választom meg barátaimat és szeretem őket, — ostentatio nélkül, változtatlanul.

De elég s talán sok is e tárgyról. Közölni *most* veled a t, a mit többek között rólad is írtam, nem áll hatalmanban, de biztosan hiszem, hogy eljövend az idő, mikor azt tehetendem: s akkor nem a barátság, hanem a felfogás fog tőled maga iránti kímélő bírálatot s elnézést várni.

De másik kívánságodat örömmel teljesítendem: megírni néked, hogy mit lelek hazámban az elhagyottak helyett; s ezután leveleim tárgyát

¹⁰ Ma: *Küsmöd*. — A levélben szereplő alak alighanem elírás vagy irodalmiasított forma (A szerk.).

¹¹ Elek volt az idősebb testvér, Udvarhelyszék egykori alkirálybírája, aki a szabadságharcbeli szerepléséért börtönt visel (Vö. az Emlékezésekhez írt előszó ide vonatkozó megjegyzéseit. I, 6.).

ílyszerű közlemények téendik, — csak légy türelemmel, mert valóban komoly akadály áll előttem, nem az akarat, hanem a testi erőben. Én beteg vagyok; sokkal betegebb mint azt rokonaimnak bevallom, s ha a korondi savanyu víz és fürdő, a hová f. hó 14 menyek f.J, s a honnan részletesen fogok néked írni, nem segített láz- és erős izzadásokkal egybekötött mell bajomra; ugy nehezen érek több csalogány dallt. De én teljesen nyugodt resignált vagyok, mert így okoskodom: ha a gondviselésnek van valami czélja még velem, s érek is valamit, meg fog tartani; ha nincs, vagy értéktelenné váltam, ugy se baj az elköltözés. Én nem kívánok meghalni, mert azt hiszem, hogy erős akaratnak minden időben s minden viszonyok között van téendője, s kötelessége hazája iránt; de nem is félek a haláltól, mert szerénytelenség nélkül legyen mondva, lelkem tiszta minden rosszaságtól, mint csecsemőé.

De lám mily unalmas térre tévedtem. Az ember, oly betegségben, minő az enyém, jó barátaira gondolva akarata ellenére is egy kissé sentimentalis lesz.

Ez uttal csak általánosságban érintek némely dolgokat. Itt az ember ép oly nyugodtan és háborítatlanul élhet, mint nálatok. Birtokom, Kismőd haszonbérben lévén, Elek és Dénes testvéreimnél időzöm, kik egymástól 1/2 órányira laknak; az első, a legidősebb nőtlen, a másik nős s van egy 19 éves fija. Ennyiből áll öszves családunk. Ezelőtt 12 évvel teremtettem házam körül kertet, magam ültetve a fákat, cserjéket, — mikor elhagytam 48-ban, csak bölcsőjében hevert az egész; most 8 évi távollét után épületeimet historicus rondaságban, kertemet költőileg szépnek találtam. Ültetvényeim nagy fákká növekedtek, s mintha jutalmazni akartak volna sok veszteség, sok testi- és lelki szenvedésért, még csak egy bokor sem vezett ki, a mit ültettem. Reméllem, hogy a bérlő lemond az őszön a még hátra levő három évről s ha még élek, oda költözöm, élni csendesen emlékeimben. S minő ünnep lenne az, midőn majd tavasszal ülve kedvencz helyemen, a fenyő- és nyirtömbök árnyában, az én kedves Gáboromat látnám Toldynkkal felém közeledni! Nem de még költő is tudok lenni? De e kép, ha bár csak álmokép, oly szép! És most Isten veled! A viszontlátásig, legalább szellemileg. Ne felejtkezz meg ezután se barátodról

Benczéd, Jul. 12 56

P. János

Jelentsd kérlek őszinte tiszteletemet a Nagyságos Asszonynak, s üdvözetemet Ervinnek.

6.

Kedves Gáborom!

Ez uttal csak tudatni akarom veled, hogy miért hallgaték íly hoszason, s hogy miért irok most is ily röviden. Nincs erőm sem írni, sem gondolkozni. Életem egy hajszálon akada meg. Már több egy évnél, mióta mellbajban szenvedek, — a mult év november utósó napjaiban vért kezdtem köpni, — s ezen állapot tartott nyolcz napig, mi alatt a legmegrázóbb s mellszaggató köhögés között — több mint négy icze alutt s hig vért köptem ki. Ez által annyira elgyengültem vala, hogy mintegy tiz napig egyet sem tudtam mozdulni az ágyban. Ez után annyira javultam, hogy

most fent járok, de nagyon megfogyva erőben s noha azóta vért nem köpök, de a köhögés most is nagy és fájdalmas.

A gondviselés még egyszer vissza szólított az életre, — de úgy hiszem, csak rövid időre. Ám legyen meg az isten akarata! Én egyenlő nyugottsággal nézek elibe — életnek és halálnak.

És most isten veled kedves, jó barátom! Ha erőm engedi s lesz még életem, bizonyára te leszel az, a kit fölkeresnek soraim a távolból! Jelentsd őszinte tiszteletemet a Nagyságos Asszonynak, Te pedig fogadd legjobb barátod szíves kézsorítását s tartsd meg baráti emlékedben

igaz barátodat

Pálffy Jánost

Tarcsafalván, Január 14. 857.

7.

Kedves jó Gáborom!

Nagy papirost vevék, de félek hogy keveset irhatok reá, s azt is reszkető kézzel.

Köszönöm leveledet, — isten áldjon annak szelleméért. Mondhatlanul jól esett s balzam volt testem fájdalmára, s lelkem sajtó sebére; azon igazán meleg baráti részvét, mely az egészen előmlött. Igazad van, hogy nekem sokba kerül azon lelki erő, melyet mostani helyzetemben felhasználnom kell, hogy idő előtt le ne roskadjak, — s kétszeresen több, mint sok másnak kerülné mert törhellen büszkeségem (fájdalom, hogy így van) nem enged szellőztetést, hanem féltékenyül zár a kebelbe minden fájdalmat, hogy ott duljon az emberek által esmeretlenül; s mert való, hogy oly ingerlékeny, tehát gyöngébb idegzettel, minő az enyém, kétszeresen kell érezni a szenvedést. S ha mégis — mint irod — közvetlen környezetemben egy kis tökét bírnék, minek kamatából némi enyhülést nyerhetnék, — talán, némi tekintetben még boldognak is mondhatnám magamat. Ezzel nem áldott meg a gondviselés — annyira nem, hogy közvetlen legalább betegségem oka is, kufjeje is közvetlen környezetemben kereshető, — de talán büszkeségemben is, mert ha kitörni engedem azon fájdalmat, melyet meg nem érdemlett szeretetlenség és vastag önzés okoztak lelkemnek, talán mint érvágás a testnek, enyhülés lett volna benső életemnek. De én ezt is magamba fojtottam, s csak egyetlen árva betűvel sem tudattam, hogy — megölnek. Ők pedig sokkal inkább anyag-gépek, mint sem csak sejtenék is, hogy az embernek több élete is lehet a külsőnél. — De mind ezek csupa rejtelmek előtted, édes jó barátom! s levélben meg sem fejthetők egészen. S még is értesz engem, mert rokon környezetben előtted sem ismeretlenek a hasonló jellegek. — S így tehát tökéletesen magamra szorítkozva. magamból kell meríteni minden eszközt a küzdelemre, az utolsó perczig.

Igazad van, hogy gyötör az erkölcsi halál gondolata. Csak, egy perczre bár, pillanthatnák meg szemeim a feltámadás derűjét hazám fölött — s én mosolyogva fogadnám a testi halált. De fáj mondhatlanul azon bizonyosság, hogy én azt meg nem láthatom, hogy semmi által nem biztosíthatva, hogy meg éri ez a nemzet — kell ide hagynom az életet.

Hogy mennyire nagyra becülöm s mily becsesnek tartom barátságodat, bizonyíttják eddigi soraim. Te vagy azon egyetlen élő lény, kinek enyit

— panasztartam, ki előtt ily gyengének mutatam magamat. De jól esett lelkemnek.

Nekem a korondi fürdő, hol gleichenbergi vizet ittam, mit sem használt, sőt idegeimet annyira ingerelte, hogy valóban írni sem voltam képes. Úgy látszik, hogy nincs számomra gyógyszer. Nem lehetetlen azonban, hogy ha a természet annyira segít, hogy megérem a meleg tavaszt, úgy még élhetek talán egy pár évet is.

Az én szemembe is könnyüt facsart a Nagyságos Asszonynak — kit én határtalanul tisztetek — mondanom legyen szabad: baráti szíves ajánlata. Isten áldja érette. Ha Isten még életet ad, bizonyára a Ngos Asszony háza¹² azon egyetlen, melynek ismerve vendégszeretetét, egész bizodalommal veném igénybe. — Üdvözlöm a derék Földváryakat.

Kétszeresen fájlalva értettem betegeskedésedet. Egyszer, mert tudom mi a fájdalom, — másodsor, mert így a reménytől is meg vagyok fosztva, hogy talán berándulsz kis hazánkba, — mely a kétségbeesésig feszíti meg erejét az adakozásokban nyilvánosan a Múzeumra, s kéz alatt a kálv. és unit. iskolák felsegállítására. A nagyon szegény, kis számú unitáriusok több mint 100.000 pengőt adakoztak az iskolák fenntartására, — pedig el lehet mondani, hogy az egész statusban egy, valóban vagyonos ember sincs. — Ha még tovább erőtetem kezemet, végre kifognak a betűk, azért hát ezúttal csak annyit, hogy az én istenem áldjon meg tégedet s nyújtsa életedet elég hosszúra, hogy szolgálhasd hazánkat, mint eddig s hogy megérd annak jobb jövőjét.

Ölel igaz barátod

P. János

Tarcsafalva, febr. 19. 57.

Közli: *Deák Imre*

¹² Kazinczy Gábor felesége Fáy Emma volt.